

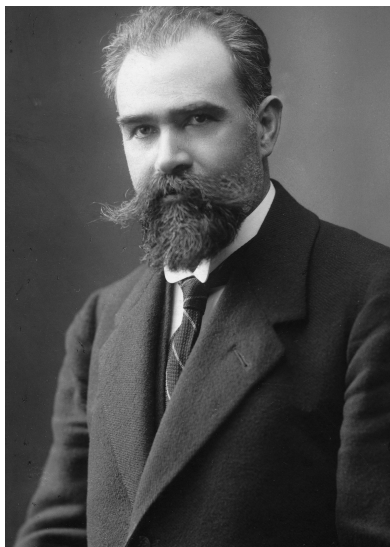
АНАСТАС ИШИРКОВ – ОСНОВОПОЛОЖНИК
НА ГЕОГРАФСКАТА НАУКА В БЪЛГАРИЯ¹

Стефан Карастоянов²

ANASTAS ISHIRKOV – A FOUNDER OF GEOGRAPHIC SCIENCE
IN BULGARIA

Stefan Karastoyanov

Abstract: The Paper is a critical analysis of the life and the scientific of the Patriarch of the Geography in Bulgaria – Acad.Prof. Anastas Ishirkov. This brilliant scientist has made the fundamental investigation in the development of geography as a science. His great erudition and broad scientific interests enabled A.Ishirkov to set the bases of geography as a discipline. Analysing his scientific studies, he has always remained on an active civil position, faithful to national ideals.

Анастас Иширков

След Съединението на княжество България и Източна Румелия през 1885 г. и последвалата я Сръбско–българска война (независимо че остава васална към Османската империя) за България се откриват изключителни възможности да стане най-силната и просперираща страна на Балканите. Откроява се благоприятното ѝ географско положение. Нашата страна е „средецът“, сърцевината на Балканския полуостров. Положението ѝ на границите на две цивилизации – християнска и ислямска, ѝ дава още тогава

¹ Доклад, изнесен на Юбилейната научна сесия в чест на 150 години от рождението на акад. Анастас Иширков, състояла се в аулата на СУ „Св. Климент Охридски“ на 04.04.2018 г.

² Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“;

огромни възможности за бързо приобщаване към цивилизована Европа. Това е така, защото географското пространство на България има висока геополитическа стойност. Геополитическото положение на България силно благоприятства икономическото сътрудничество с всички балкански страни. В този период се полагат основите на социалната, икономическата и политическата модернизация на България. Правителството на Стефан Стамболов очертава пътя на нейното модерно европейско развитие. Чрез икономически просперитет и висока степен на образование на населението се повишава националното ни самочувствие. По това време (1888 г.) се създава и първото Висше училище в България и е приет законът за народното образование, които култивират националния интелектуален елит в продължение на десетилетия. Приети са и много други закони, насърчаващи развитието на българската индустрия и земеделие.

Географията, както и другите науки, се появява в българското общество в тази епоха, когато младата българска държава се чувства в състояние да се наложи като водеща сила на Балканите. В първите две десетилетия след Освобождението на България географските изследвания се извършват обикновено от чужденци. Важен момент в развитието на географията в България настъпва след откриването на първата Катедра по география през 1898 г. при Висшето училище (по-късно Университета). Географската наука изпитва силното влияние на състоянието на географията в света. Още с откриването на Катедрата по география тя тръгва по пътя на антропогеографията (географията на човека или човешкото общество). Нейн пръв ръководител е патриархът на географията в България проф. д-р Анастас Иширков – възпитаник на Фридрих Ратцел и Фердинанд Ритхофен и на немската географска школа. Голямата ерудиция и широките научни интереси позволяват на Ан. Иширков да постави основите на географията като наука. Дейността на човека и твореца Ан. Иширков винаги е била в хармония с нормите, приемани от обществото в края на XIX и началото на XX век. Творецът Ан. Иширков се изявява в рамките на обстановката, в която живее. Човекът Анастас Иширков е хармонично развита личност, оставила след себе си богата, светла следа, с изяви, пропити от всеодаен труд и дълбока хуманност. При него човекът и творецът са в единство. Науката, казва Волтер, е като Земята, можеш да притежаваш само малко от нея. Тази мисъл на великия французин не се отнася за акад. Анастас Иширков, защото той е природно надарен талант, който твори и за бъдещето. Ан. Иширков полага упорит труд, защото без труд няма нито таланти, нито гении. Талантът, пише Г.Флобер, е продължително търпение. За проф. д-р Анастас Иширков без съмнение може да се твърди, че той има солидна научна подготовка по география, история и литература. Владее отлично немски и френски език и класическите езици. Той познава всички основни направления на географската наука. За Иширков науката е организирано знание. Тя (науката) е не само знание, но и съзнание, т.е. умение да се използва знанието, както трябва.

Анастас Иширков е роден в гр. Ловеч на 05.04.1868 г. в старо и заможно еснафско семейство. Баща му се е занимавал с кафтанджийство, но умира твърде млад и оставя единствения си син сирак на година и половина. Малкият Анастас израства под нежните грижи на майка си – будна българка, закърмила своя син в любов към българския народ и към образованието. Завършва през 1884 г. трети гимназиален клас в Ловеч. През учебната 1884–1885 г. се записва

в Априловската гимназия в Габрово. Премества се през 1888 г. в Търновската гимназия, която завършва същата година с отличен успех. През ученическите си години Анастас Иширков се проявява като буден и ученолюбив с голяма любов към литературата и народното творчество. По-късно тези негови интереси намират конкретен израз в ранните му литературни произведения (ИБГД, 1933). Ан. Иширков събира народни умотворения, които не са отпечатани, но са използвани в дисертационния труд на проф. Беню Цонев „Източнобългарския вокализъм“.

След завършване на гимназиалното си образование Ан. Иширков подава молба до Министерството на просветата да бъде назначен за учител в някоя от покрайнините на страната. Вместо очакваното назначение той получава покана и стипендия да продължи образованието си в новооткрития през септември 1888 г. Висш педагогически курс в София, който от началото на 1889 г. се преименува на Висше училище, а от 1900 г. – на Софийски университет. Анастас Иширков приема предложението и е между 43-мата курсисти, с които се полага началото на висшето образование у нас. Той следва в Историко-филологическото отделение – историческата група. В това отделение четат лекции видните професори Л. Милетич, А. Теодоров-Балан, И. Шишманов и др. Общите предмети, които се изучават, са гръцки и латински език, западен език, история на българската литература, педагогика, логика и психология, а специалните за историческата група са всеобща история, всеобща история на литературата, география, етнография и история на философията (Арнаудов, 1939)

Вижда се, че Ан. Иширков следва твърде широк профил. „В края на третата учебна година (1899-1891) на Историко-филологическото отделение – пише И. Георгов – излязаха и първите абсолвенти, общо 34. Това бяха първите младежи, добили висше образование на родна почва. Между тях беше и днешният професор по география – Анастас Иширков“ (Георгов, 1929). Независимо че в първите си години Висшият педагогически курс все още не е укрепнал организационно и не е разполагал с достатъчно подготвени кадри, Ан. Иширков и другите абсолвенти получават много добра основа за по-нататъшната си специализация и изграждането им като бъдещи учени.

През учебната 1891–1892 г. Ан. Иширков е учител във Варненската гимназия, където преподава български език и география. По това време той продължава литературните си занимания. В тези години той печата редица стихотворения и разкази. Изявите на Ан. Иширков в областта на литературата улесняват неговото изпращане през 1892 г. в Лайпциг на специализация по славянска филология. В началото той специализира при видния славист проф. Лескин, а по история – при проф. Лампрехт. По същото време посещава лекциите по география на видния немски географ Фридрих Ратцел и тези по философия на проф. Фолкелт (ИБГД, 1933). През тези години той написва и най-хубавите си разкази. Едновременно с това у него се засилва и интересът към историята, и то особено към българската. Известен от своите близки сродници братята Стефан и Иван Ватев, че във Висшето училище се открива катедра по география, Анастас Иширков се ориентира окончателно и завинаги към географската наука. Следва допълнително още една година, където отново слуша лекции при Фр. Ратцел и под негово ръководство пише докторска дисертация на тема „Южна България“. През август 1895 г. полага успешно докторския си изпит (Пенков, 1987).

От септември 1895 г. е назначен за учител по география в Първа мъжка гимназия, София. По това време той продължава научната си подготовка, извършва теренни географски проучвания и печата първите си статии с географско съдържание. Ценни са статиите му, в които разглежда мястото и значението на географията като учебен предмет. През второто полугодие на същата година МНП го изпраща на специализация в Берлин при известния географ Фердинанд фон Ритхофен. През 1897 г. той се готви за обявения конкурс за доцент по география и етнография. Отпечатва 4 студии с географско съдържание. Сред тях по-значителни са „Долината на р. Осъм“ и „Антропогеографски бележки върху Балканския полуостров“ (ИБГД, 1933). Спечелва обявения конкурс и от 01.02.1898 г. е назначен за редовен доцент във Висшето училище в София. Открива се нов период в развитието на географията в България. На 19 март 1898 г. той изнася встъпителната си лекция на тема „Задачи и съдържание на днешната географска наука“, отпечатана в сп. „Географски преглед“ (1898, кн. 12). Изборът на темата подсказва, че пред Ан. Иширков в ранните години на научното му творчество е стоял въпросът за изясняване на предмета, задачите и изобщо методологическата основа на географската наука. За създаване на научните основи на географията у нас този въпрос е бил от първостепенно значение. В тази изключителна по значението си студия Ан. Иширков убедително показва мястото на географията в системата на науките. Нещо повече, за него географията е най-старата наука. Практически тя е възникнала заедно с човечеството. „Географията, като наука за Земята, пише Иширков, е една от най-широките дисциплини, и се намира в многостранни връзки с другите науки“ (Иширков, 1898). Той обръща специално внимание на границите на географията като наука. За него тя е широка наука, която има за предмет природата на земята и живота на хората. Чрез синтетичните методи според Иширков си служи специалната география, а чрез аналитичните – общата география. Хорографията според него може да се счита за трети основен метод в географията, който е своеобразна комбинация от синтетичния и аналитичния метод. Ан. Иширков диференцира общата география на три основни дяла: 1. Обща физическа география, която има за предмет аналитичното изучаване на земната повърхнина; 2. Обща биологична география – занимава се с растителния и животинския свят; 3. Обща антропогеография – разглежда човека и неговите отношения с другите два дяла. Специалната география, или учение за страните, смята Иширков, се ползва от идеите и законите на общата география, тя изследва причинно-следствената връзка на конкретните природни и исторично-културни географски пространства. Според него географията заема централно положение между естествените и историческите науки – тя ги съединява. Актуално и до днес е неговото твърдение, че антропогеографията може да се нарече още и културна география. Към антропогеографията принадлежат още народознанието и политическата география. Тази негова студия поставя началото и на теоретичната география, както и на метагеографията, или наука за науката география.

Анастас Иширков е виден български учен, изтъкнат представител на географската мисъл в България, която ръководи повече от 35 години. Дейността му в Университета се развива по възходяща линия. В резултат на научните си постижения през 1903 г. е избран за извънреден професор, а през 1909 г. – за редовен. Научната и преподавателската му подготовка, както и упоритият труд,

позволяват той да развие университетската география близо до нивото на основните географски школи в света. Дълги години като единствен хабилитиран преподавател по география (до 1915 г., когато се хабилитира Жеко Радев) подготвя и чете лекциите по 17 географски дисциплини. За подготовката на тези курсове са необходими обширни познания, много труд и постоянство. За целта освен използваната географска литература той провежда теренни проучвания в България и Балканския полуостров. С научна цел посещава Унгария, Австрия, Чехословакия, Германия, Полша, Дания, Норвегия, Швеция, Англия, Нидерландия, Белгия, Франция, Швейцария, Италия, п-ов Мала Азия и др. Практически Анастас Иширков полага основите на почти всички географски дисциплини и направления у нас (Иванов и др., 1969).

За разнообразната си активна научна дейност в областта на географията и историята през 1906 г. е избран за действителен член (сега академик) на БАН. Той е ръководител както на катедра, така и на Географския институт при Университета. Извоювал уважението на своите колеги, Ан. Иширков е избран за Декан на Историко-филологическия факултет през 1910/1911 г., 1918 /1919 г., 1920/1921 г. Ректор на СУ „Св. Кл. Охридски“ е през учебната 1915/1916 г. По негова инициатива на 09.09.1918 г. е основано Българското географско дружество, на което е председател до края на своя живот (06.04.1937 г.). Под негово ръководство от 1933 г. започват да излизат „Известия на Българското географско дружество“. Първият том на ИБГД е посветен на 35-годишния юбилей като преподавател на акад. проф. Анастас Иширков.

Учен с демократични убеждения, отличен познавач на българската география и история, на етнографията на балканските народи, Ан. Иширков с жар защитава нашите национални интереси като член на българската делегация при подписването на Букурещкия мирен договор от 1913 г. Той изпълнява важни политически, културни и научни мисии в Германия и Швейцария през Първата световна война. При всички свои участия Ан. Иширков се стреми с достойнство, честно и обективно и на строга научна основа да защитава нашите национални интереси, като за целта привежда обширни достоверни научни сведения и данни.

От голямо значение е и участието на проф. Ан. Иширков (заедно с най-изтъкнатите за времето си български учени като Л. Милетич, Б. Филов, В. Златарски, Й. Иванов, Ст. Младенов, Ст. Романски и др.) в научната експедиция в Македония и Поморавието през 1916 г. „В резултат на непосредствените научни изследвания се съдържат всички онези данни, които са необходими както за правилната насока на държавната политика в новите земи, тъй и за крепката защита на отечествените интереси в бъдещите международни преговори“ (Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916, С., 1993). Това са основните резултати от проведената научна експедиция. Така въпросът за българския характер на т.нар. „нови земи“ и за етнографските и политическите граници на България се поставят на здрави научни основи.

Ан. Иширков се ползва със значителна за времето си известност не само в България, но и в почти цяла Европа. Поради големите заслуги към географията, историята и етнографията той е избран за член на редица наши и чуждестранни научни институти и дружества в Германия, Полша, Унгария и Чехословакия. Голямо признание за неговата личност и дело е избирането му за почетен

председател на IV конгрес на славянските географи и етнографи през 1936 г. Ан. Иширков се отдава изцяло на науката. Колко предан е той на географската наука, какво е желанието му за преуспяването на Географския институт на Университета, как съблюдава подготовката на научните географски кадри, както и за неговото родолюбие, може да съдим по посмъртното му завещание. В него той пожелава с всичките му спестявания в пари и ценни книжа, възлизаци на 900 000 лв., да се основе фонд „Стипендия Ан. Иширков“ за специализация по география в чужбина за срок от две години и за създаване на фонд „Награди на студентски научни трудове по география в България“.

Научната и научноизследователската дейност на Ан. Иширков е интересна и многостранна. Той написва над 200 монографии, студии, статии, рецензии, отзиви. Значително е и научното му творчество, публикувано на основните европейски езици. Той твори и в областта на други науки – история и етнография. Близко една трета от научните публикации на акад. Анастас Иширков са посветени на проблеми, свързани със защитата на българските национални интереси чрез доказването на българската идентичност на населението в Тракия, Македония, Добруджа и Моравия. Значителна част от публикациите му осветляват редица спорни въпроси от историята и етнокултурния облик на населението на Балканите. Трябва да се подчертае, че една от големите му заслуги е излизането на географията от описателността и преминаване в етапа на сравнителния анализ.

Първите работи са изцяло в областта на историята. Те са публикувани, преди да постъпи във Висшето училище. С по-голямо значение са „Момчил юнак“ (1895), „Крум“ (1895), „Крале Марко у старите западни историци“ (1896), „Някои подробности за заробването и смъртта на император Балдуин“ (1897). По-късно, вече като оформен географ, Ан. Иширков отново се връща към историческата тематика – „Из средновековната история на гр. Варна“ (1906), „Град София през XVII век“ (1912), „Де е станала Златишката битка в 1443 г.“ (1922), „Походите на крал Владислав III в България през 1443 и 1444 г.“ (1923) и др. (Динев, 1982).

Практически много малко се знае за неговите белетристични творби. Ан. Иширков е член на редколегията на литературното списание „Български преглед“. Той печата своите разкази освен в това списание и в сп. „Мисъл“, „Искра“, „Наш живот“ и „Извор“. Литературната критика от този период оценява по достойнство белетриста Ан. Иширков.

Ан. Иширков ни е оставил интересни трудове в областта на историческата география, написани с голяма задълбоченост и компетентност. Историческата география, счита Ан. Иширков, изучава конкретната география на миналото и нейното изменение през отделните исторически етапи. Ако тя се диференцира, може да се говори за историческа политическа география, историческа география на населението, икономическа, социална и културна география, историческа регионална география. Сред трудовете по историческа география на Ан. Иширков с най-голямо значение са „Бележки за пътя Русе–Варна в XVIII в. и за главните селища край него“ (1907) и „Чалъкавакският проход в Стара планина“ (1911). Авторът разглежда с особена вещинаходите в различните части на Стара планина и стига до извода, че тя никога не е изпълнявала ролята на „етнографска и политическа граница“, както е случаят с Алпите и Пиренеите.

Трябва да бъде спомената и книгата му „Град София през XVII в.“ (1912), която също е ярък пример за високата ерудираност и научна подготовка на автора. Ан. Иширков посвещава някои свои работи на етнографията. През 1905 г. той публикува труда си „Накит у природните народи“, а през 1926 г. „Влиянието на културата върху слабокултурните народи“. Ценни етногеографски характеристики се съдържат и в останалите му трудове.

Проф. Анастас Иширков посвещава значителна част от своите изследвания на политическата география и геополитиката. Той и неговите последователи Кр. Дрончилов, Ив. Батаклиев, Ж. Радев, Д. Яранов, П. Делирадев винаги са стояли на активна гражданска позиция (без какъвто и да е шовинизъм), вярна на възрожденските идеали и същевременно обективна и безпристрастна по отношение на научните изследвания. Общо в творчеството на Ан. Иширков трудовете по политическа география и геополитика са 42. От тях 30 са публикувани на български език и 12 на чужди езици. Тематично те могат да се разпределят така: за Македония – 12 (5 са на френски език), за Западна Тракия – 4 (1 на френски език), за Добруджа – 8 (5 на френски език), за Източна Тракия – 1 на немски език, за т.нар. Западни покрайнини – 4. По общи политикогеографски проблеми Ан. Иширков има дванадесет публикации. Няма да бъде пресилено да се каже, че Ан. Иширков сполучливо изследва всички основни въпроси на политическата география на България.

Ан. Иширков реагира своевременно на всеки международен акт, отнасящ се за промени в държавната ни територия. Особено внимание той отделя на политическите граници на България – тема актуална и до днес. Промените на нашите граници – било по силата на Берлинския договор или на другите международни договори, той оценява като непочиващи нито на морфоложка, нито на етнографска, нито на историческа основа. Ан. Иширков реагира болезнено на резултатите от Междусъюзническата война. Неговата студия „България и Бяло море. Политикогеографски чертици“ (1914) отчита политическите реалности и критикува недалновидната политика на правителството по отношение на Беломорието. Преценката му за българския елемент в Беломорието е обективна и придружена от конкретни предложения за засилване на българския етнос в областта. Измененията в политическите граници на България след края на Първата световна война намират отражение в много негови статии, но най-значима е „Мирният договор в Ньой и границите на българското царство“ (1929). Особено място в творчеството на Иширков заемат трудовете му, посветени на българските земи, останали извън пределите на страната ни в областите Македония и Тракия – „Принос към етнографията на македонските славяни“ (1907), „Охридското езеро и гр. Охрид“ (1914), „Македония, име и граници“ (1927), „Имена и граници на Тракия“ (1930) и др.

Ан. Иширков разглежда и мястото на политическата география и геополитиката като съставна част на антропогеографията. Това той прави в своята статия „Политикогеографското схващане за държавата“ (1929). За политическата география, смята Иширков, държавата е сбор от хора, които живеят на ясно очертана земя, следователно те са тясно свързани с една по-голяма или по-малка част от земната повърхност. Според него държавите са организми, индивиди. Иширков обръща специално внимание на формата и големината на държавата, като отделя астрономическото, географското и политическото положение. Ори-

гинално е неговото становище, че политическата география има за предмет на изследване връзката на държавата със земята, като под това той разбира не само земната повърхнина, а и въздушната обвивка в нейните най-различни климатически прояви, водата, растенията, животните и минералните богатства. Най-голям е интересът му към Македония. За него не съществува съмнение, че т.нар. Македонски въпрос възниква след несправедливото решение на Берлинския конгрес, в чиято основа не стои историческата истина, а интересите на Великите сили. Иширков е убедителен (следващите 100 години доказаха това), когато посочва лошото стопанско положение на Македония, предизвикващо икономическа емиграция и в резултат на това – отслабване на българския елемент в областта. Той е първият балкански учен геополитик, който подкрепя (поради възникналия международен проблем с Македония) идеята да се даде автономия на областта. В статията „Впечатления от Македония“ (1910) той пише: „Така тя (Македония) ще се развие бързо и правилно, ще стане по-лесно пълноправен член между балканските държави, ще може с тях да прави съюзи и дори да се съедини към някоя държава, която е най-близка по население и култура и с която я свързват най-силни политико-стопански интереси“. Може ли нещо да се добави към тази блестяща политикогеографска прогноза на Анастас Иширков? Въпроса оставаме без отговор.

Забележителни остават отговорите, които Ан. Иширков дава на добилият популярност сръбски географ Йован Цвиич. Както е известно, в своите работи Цвиич чрез приомите на политическата география и геополитиката се опитва да обоснове претенциите на Сърбия към Македония и Косово. Така например Цвиич смята, че долината на Вардар е естествено продължение на Моравската долина (владяна от Сърбия) и би било „насилие срещу природата да се пречи на владетеля на долината на Морава да слезе в долината на Вардар и по нея до Солунския залив“. По повод горното твърдение Иширков (Географската връзка на Македония с България, сп. Македонски преглед I (1925, кн. 4) пише: „... той забравя, че когато България и Македония са били цяло, долината на Българска Морава, която му дава сега право да обоснове географските права на Сърбия върху Македония, е била в българска власт и то много по-дълги години, отколкото в сръбска“. И добавя: „Прави тъжно впечатление, когато един учен подчинява науката на политическите домогвания на своето правителство. Понижава се много стойността на този учен, когато той, като разчита на незнанието на своите четци (читатели), не казва истината“. За Иширков студията на Цвиич няма характер на етнографска работа и прилича повече на брошура с „явна политическа тенденция“. Ан. Иширков смята, че етническите процеси в Македония влизат в обхвата на общия глобален ход на народностната и националната консолидация на българския етнос, протекли в пределите на Добруджа, Мизия, Тракия и Македония. Особеностите са свързани, от една страна, с етническата пъстрота при силното преобладаване на българския елемент и голямото разнообразие на вероизповеданията.

На Добруджа той посвещава 8 свои изследвания. Отличен познавач е на Добруджанския проблем. В статиите си „България и Добруджа – политически и географски бележки“, отпечатана на френски език в Берн през 1918 г., и „Добруджа и румънските претенции“, отпечатана през същата година на френски език в Лозана, Ан. Иширков категорично установява, че при определяне

на политическите граници на България от Великите сили най-малко значение се отдава на етнографския облик. Великите сили според него прибягват към различни прийоми, като запазване „съотношението на силите на балканските държави“ и „осъразмеряване на територията“.

Още в началото на своята творческа биография отделя значително място на училищната география. Неговите статии засягат въпросите за учебниците по география и тяхното усъвършенстване, учебните програми по география и научната и методическата подготовка на учителите – „Географията в програмата на педагогическите училища“ (1896), „Подтик за реформата в учебния план по география“ (1896), „Няколко думи върху обучението по физическа и политическа география“ (1897) и др. С особена заслуга са неговите възгледи за това как трябва да се преподава географията в училище. В публикуваните от него множество рецензии той дава много ценни препоръки как да бъде изложен учебният материал. Ан. Иширков обръща сериозно внимание за изясняване на въпроса за съдържанието на географското обучение. Отлично запознат с тогавашното развитие на географията в другите страни, допринася много за обновяването на учебното съдържание в програмите. Актуално и до днес е неговото напомняне, че не трябва да се въвежда преждевременно в училищното обучение академичната наука. В някои свои трудове Ан. Иширков развива идеята за включването на учителите по география в изследователската работа. Практически това той прави в своето „Упътване за изучаване на селищата в българските земи“, сп. Училищен преглед, XI (1906), кн. 2. Наред с това Ан. Иширков обръща сериозно внимание в своя труд „Географски излети и научни пътувания“, отпечатан през 1921 г. в сп. Училищен преглед, бр. 5, на географските научни пътувания както за учениците, така и за учителите. „Нагледно, пише Иширков, учениците трябва да установят връзката на природата с човешката дейност“.

Ан. Иширков подпомага българското учителство, като периодически издава „Географски проучвания на България“, „Библиографски бележки“, „Географско проучване на царство България“ и др. Със същата цел през 1931 г. публикува подробна „Географска библиография“.

А. Иширков има изключителен принос в областта на географията на населението и селищата. На тази тематика са посветени 47 от трудовете му, като най-многобройни и най-ценни са тези за селищата. Ан. Иширков публикува програмната статия „Упътване за изучаване на селищата в България“ (1906). Тази статия дава указания за изучаване на географското положение, типа на селищата, видовете и формите на къщите и селскостопанските сгради, произхода на имената на селищата и също така на носията, старините, занаятите и др. Основополагаща остава неговата фраза, че за да изучим всестранно нашия народ, „трябва преди всичко да изучим неговите селища – най-висшия изразител на неговата материална култура“. Селищаната мрежа според Иширков е изграждана в продължение на много векове и при разнообразни природни условия. За него възникването и развитието на селищата е обусловено както от природните условия, така и от редица исторически, обществено-икономически, политически, етнически, демографски фактори. Наред с това той смята, че спецификата на географското положение на българските земи и ранното им историческо заселване са важна основа за възникването на селищата от най-дълбока древност. В студията си „Характерни черти на градовете в царство България“ (1925)

Иширков систематизира много умело познанията си за българските градове. На първо място той обръща голямо внимание на богатата им и сложна история, на второ – на тяхното възникване и обявяването на 92 селища за градове до 1925 г. (Пенков, 1987). Ан. Иширков прави първия сериозен опит у нас за класификация на градовете по стопански функции – промишлени, селски, занаятчийски, рибарски, търговски, рударски и др. Наред с това той класифицира селищата и по външен облик и застрояване (пръснати и събрани), по административни функции (столица, областен център, общински център), по произход и възраст (тракийски, елински, римски, български, средновековни, съвременни и др.)

Ан. Иширков не оставя цялостно областно-географско проучване, затова пък публикува голям брой статии, отнасящи се до отделни селища. По-важни от тях са „Град Варна – културно-географски бележки“ (1904), „Девненските извори и тяхното поселищно и стопанско значение“ (1906), „Град Солун. Политикогеографски и народностопански бележки“ (1911), „Град Враня и Вранско. Културногеографски и исторически бележки“ (1918), „Град Елена“ (1925), „Град Копривщица, поселищно-географски чертици“ (1926), „Град Ловеч“ (1929) и др. В редица книги и статии Ан. Иширков разработва някои от проблемите на столицата София. С много голяма историко-географска стойност е книгата му „Град София през XVII век“ (1912). Своите идеи за София той доразвива в студията „Град София“ (1928). Няколко студии Ан. Иширков посвещава на гр. Варна, където е учителствал. Най-значима сред тях е „Варна – културно-географски бележки“ (1904). Ан. Иширков прави блестяща ретроспективна характеристика на Варна като културно-исторически център, като център за съобщения и търговия. Изчерпателни са характеристиките за етническата пъстрота на населението, които до голяма степен са оформяли физиономията на града. Ценна е и статията „Варна и Бургас“ (1929). Това е сполучлива характеристика на двете най-големи български черноморски пристанища. Интересно за нас е неговото предвиждане, че бъдещето на двата града е в промишленото развитие, осигуряването на износа на България и изграждането на бъдещата българска Ривиера.

Оригинален е и неговият труд „Нашите селища във връзка с тяхната надморска височина“, публикуван в съавторство с Жеко Радев през 1906 г. Въз основа на разнообразен статистически материал, систематизиран по височинни пояси (0–200, 200–500, 500–900, 900–1400, 1400–2000 m), се дава вярна представа за разпределението на населението на нашите селища (Пенков, 1987).

В областта на географията на населението акад. Анастас Иширков има значителни приноси както в теоретичен, така и в чисто практически план. За него броят и съставът на населението, характерът на възпроизводството и географското му разпределение играят първостепенна роля в социално-икономическото развитие на България. Броят и народностният състав, естественият и механичният прираст и разпределение на населението според Иширков е резултат от историко-икономическото развитие на страната. Заслужават внимание статиите и книгите: „Грамотност на населението в Княжество България“ (1895) с акцент на териториалните особености на грамотността в страната, „Антропогеографски бележки върху Балканския полуостров“ (1897) – разглежда характера и географското разпределение на народностите в полуострова, „България. Географски бележки“ (1910) – направено е пълно изследване на антропоположките и

етнографските особености, „Брой на българите“ (1921) – определя общия брой на българите, „Историко-политическия елемент в гъстотата на населението на България“ (1925) – изяснява ролята на изселванията и големите градове. С много голяма историкогеографска и политикогеографска стойност е статията му „Нашата културна степен“ (1924), където чрез богат статистически материал доказва, че българите са на по-високо равнище в сравнение с другите балкански народи. Нещо повече, знаменита остава неговата фраза, че **„България е част от класическите земи на Европа“**.

Научното творчество на Ан. Иширков има много широк диапазон. Като единствен хабилитиран преподавател по география в Университета е чувствал необходимостта наред с проучванията на политикогеографските, етническите и селищните проблеми, които главно са поглъщали неговото внимание, да характеризира и природата на България с цялото ѝ сложно многообразие. В резултат на това са неговите публикации за тектониката, релефа, климата и водите на нашата страна. Във връзка с проучването на морфологията на България Иширков фактически поставя началото на геоморфоложките изследвания на страната. В студията „Тектоника на България“ (1905) системно се разглеждат различните морфографски единици на нашата страна. За всеки отделен случай е изтъкната зависимостта между геоложкия строеж и облика на дадена форма на релефа. Проф. Иширков установява редица закономерности, които съществуват при морфотектонските единици. Според него Саранската и Долнокамарската котловина са ерозивни, предиспонирани от разломна (процепна) тектоника, което сега се приема за всички Задбалкански котловини (Иванов и др., 1969).

Анастас Иширков е първият български географ климатолог. Интересите му са насочени преди всичко към отделни елементи на климата и регионалната климатология. С по-голямо значение са статиите му „Няколко бележки върху температурата на въздуха в София“ (1902), „Няколко бележки върху валежа в София“ (1902), „Вятърът и гр. София“ (1906) и др.

Анастас Иширков е основоположник и на хидроложките изследвания в България. До средата на 40-те години на ХХ век никой географ в България освен него не е правил хидроложки изследвания. Заслужават внимание работите му „Глава Панега“ (1900), „Гебедженско езеро“ (1905), „Девненските извори и тяхното стопанско значение“ (1906) и „Хидрография на България“ (1909). Особено ценни са неговите анализи на карстовите извори в България. Прави научно обоснована прогноза за бъдещото стопанско значение на карстовите извори. Практически той е автор на първата научна систематика както на карстовите извори, така и на минералните извори в България. С подобно значение са хидрографските характеристики на езерата (особено тяхната генетична класификация) в България. Затова неслучайно Иванов и др. (1969) считат, че това е най-значителният принос на Иширков в областта на хидрологията. Ан. Иширков е един от първите, поставили началото на лимноложките изследвания в България. Наред с това той прави подробна хидрографска характеристика на всички реки и тяхните водосборни басейни в България.

Акад. проф. Анастас Иширков поставя началото и на историческата картография у нас с „България в средновековните карти“ (1909), „Пояснителни бележки към Карта на сегашная Болгарія, Тракія, Македонія и на прилежащите земи от Александър Х. Русет, Страсбург, 1842“ (1924).

В историята на СУ „Св. Кл. Охридски“ името на акад. проф. Анастас Иширков символизира началото и утвърждаването на географията като наука и учебна дисциплина. Определено може да се каже, че Ан. Иширков е олицетворение на българската духовна енергия. Той полага основите на собствена географска школа. Освен това той очертава пътя на нейното модерно европейско развитие. Изключително големи са неговите заслуги за създаването и организирането на Географския институт в Университета. Трудовете на патриарха на българската география Анастас Иширков са **основополагащи, класически**. Тяхното значение не е намаляло и досега. Прочут антропогеограф-политикогеограф, Ан. Иширков е признат представител на географията и в чужбина. Със своята научна ерудиция и гражданска позиция акад. проф. Анастас Иширков се нарежда сред най-големите учени на своето време

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаулов, М.** 1939. История на Софийския университет. София.
- Георгов, И.** 1929. Алманах на Софийския университет. София.
- Гунчев, Г., Ив. Батаклиев.** 1936. Проф. д-р Анастас Иширков. – ИБГД, №4, София.
- Динев, Л.** 1982. Анастас Иширков. – В: Бележити български географи. С., Народна просвета,
- Иванов, И. и др.** 1969. Сто години от рождението на А. Иширков. – ИБГД, IX (XIX). Наука и изкуство, София.
- Карастоянов, С.** 1997. Акад. проф. Анастас Иширков (1868–1937). – Природа, БАН, 3–4.
- Карастоянов, С.** 1998. Академик професор Анастас Иширков. – В: Сто години География в Софийския университет. УИ „Св. Кл. Охридски“, София.
- Карастоянов, С., П. Славейков, Т. Трайков.** 2009. Академик д-р Анастас Иширков – основоположник на географската наука в България. – В: Анастас Иширков – избрани трудове, УИ „Св. Кл. Охридски“, София.
- Кънчев, Д.** 1968. Научните трудове на проф. Ан. Иширков в областта на училищната география. (ИБГД, VIII (XVIII), Наука и изкуство, София.
- Пенков, И. А.** 1987. Иширков. УИ „Св. Кл. Охридски“, София.
- xxx** Известия на Българското географско дружество (ИБГД), 1, 1933, София.